

MÜXTƏLİFSISTEMLİ DİLLƏRDƏ (AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS) QADAĞA VƏ İCAZƏNİN DİL VASİTƏSİLƏ FORMALAŞMASI

 Xəyalə Abdullayeva

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Mingəçevir, Azərbaycan

e-mail: xayala.abdullayeva@mdu.edu.az

xayala.abdullayeva.2016@mail.ru

Xülasə. Məqalədə Azərbaycan və ingilis dillərində qadağa və icazə nitq aktlarının leksik, qrammatik və diskursiv vasitələrlə ifadə olunması müqayisəli-pragmatik aspektdə geniş empirik material əsasında təhlil edilmişdir. Tədqiqat 120 nümunə üzərində aparılmışdır. Mənbələrə bədi mətnlər, British National Corpus materialları, rəsmi normativ mətnlər, tədris və auditoriya müşahidələri daxildir (2022-2024). Statistik nəticələr göstərir ki, Azərbaycan dilində birbaşa və normativ strategiyalar üstünlük təşkil edir, ingilis dilində isə dolay, nəzakət yönümlü və kontekstual modellər daha geniş yayılmışdır. Tədqiqatın elmi yeniliyi direktiv nitq aktlarının empirik faiz göstəriciləri əsasında mədəni-pragmatik tipologiyasının təqdim olunmasıdır. Tədqiqatın əsas məqsədi hər iki dildə qadağa və icazənin leksik, qrammatik və diskursiv mexanizmlərini müəyyənləşdirmək, bu mexanizmlərin arxasında dayanan mədəni və kommunikativ strategiyaları üzə çıxarmaqdır. Azərbaycan dilində qadağa və icazə, əsasən, birbaşa, imperativ və normativ xarakter daşıyır, ingilis dilində isə dolay, nəzakət yönümlü və kontekstual strategiyalar üstünlük təşkil edir.

Açar sözlər: Qadağa, icazə, pragmatika, nitq aktları, müqayisəli dilçilik, Azərbaycan dili, ingilis dili.

THE FORMATION OF PROHIBITION AND PERMISSION THROUGH LANGUAGE IN TYPOLOGICALLY DIFFERENT LANGUAGES (AZERBAIJANI AND ENGLISH)

Khayala Abdullayeva

Mingachevir State University, Mingachevir, Azerbaijan

Abstract. The article analyzes the expression of prohibition and permission speech acts in Azerbaijani and English through lexical, grammatical and discursive means from a comparative-pragmatic perspective, based on extensive empirical material. The study is conducted on 120 samples. The sources include literary texts, materials from the British National Corpus, official normative documents, teaching materials and classroom observations (2022-2024). Statistical findings demonstrate that direct and normative strategies prevail in Azerbaijani, whereas indirect, politeness-oriented and context-dependent models are more widespread in English. The scientific novelty of the research lies in presenting a cultural-pragmatic typology of directive speech acts based on empirical percentage indicators. The main objective of the study is to identify the lexical, grammatical and discursive mechanisms of expressing prohibition and permission in both languages and to reveal the cultural and communicative strategies underlying these mechanisms. The research shows that in Azerbaijani, prohibition and permission are predominantly expressed in a direct, imperative and normative manner, while in English indirect, politeness-oriented and context-sensitive strategies tend to prevail.

Keywords: Prohibition, permission, pragmatics, speech acts, comparative linguistics, Azerbaijani language, English language.

1. Giriş

Direktiv nitq aktları dilin sosial tənzimləmə mexanizmlərinin əsas komponentlərindən biridir. Qadağa və icazə bu sistemin iki əsas alt kateqoriyası kimi çıxış edir və danışanın dinləyicinin davranışına təsir göstərmək məqsədi daşıyır. Müasir pragmatik tədqiqatlar göstərir

ki, direktiv aktların ifadəsi yalnız qrammatik quruluşdan deyil, həm də mədəni-sosial davranış modellərindən, nəzakət strategiyalarından və diskurs kontekstindən asılıdır. Azərbaycan və ingilis dillərinin müqayisəli təhlili interkultural kommunikasiya baxımından xüsusi aktualıq daşıyır [2].

Son illərdə (2020-2024) praqmatik tipologiya və interkultural kommunikasiya sahəsində aparılan tədqiqatlar direktiv aktların mədəni spesifikliyini ön plana çıxarmışdır. Bununla belə, Azərbaycan və ingilis dillərinin empirik korpus əsasında sistemli statistik müqayisəsi kifayət qədər işlənməmişdir.

Dil sosial münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayan əsas vasitələrdən biridir. İnsanlar arasında davranış normaları, icazə və məhdudiyətlər məhz dil vasitəsilə ifadə olunur və ötürülür. Qadağa və icazə anlayışları bu baxımdan yalnız hüquqi və ya etik kateqoriyalar deyil, eyni zamanda dilin praqmatik funksiyasını əks etdirən mühüm kommunikativ vasitələrdir. Müxtəlif dillərdə bu anlayışların ifadə formaları həmin cəmiyyətlərin dünyagörüşünü, sosial iyerarxiyasını və kommunikativ davranış qaydalarını əks etdirir.

Azərbaycan və ingilis dillərinin müqayisəsi qadağa və icazənin dil vasitəsilə necə formalaşdığını daha aydın göstərməyə imkan verir. Azərbaycan dili aqqlütinativ quruluşa malik olub, normativlik və açıq direktivliklə seçilir. İngilis dili isə analitik quruluşu və inkişaf etmiş nəzakət strategiyaları ilə xarakterizə olunur. Məqalədə qadağa və icazənin ifadəsi nitq aktları nəzəriyyəsi və praqmatik yanaşma əsasında geniş şəkildə təhlil edilmişdir.

2. Tədqiqatın məqsədi və metodoloji əsasları

Tədqiqat empirik material əsasında aparılmışdır. Ümumilikdə 120 nümunə (60 Azərbaycan, 60 ingilis) təhlil edilmişdir. Material bədii mətnlərdən, British National Corpus fraqmentlərindən, rəsmi normativ sənədlərdən və 2022-2024-cü illərdə aparılmış auditoriya müşahidələrindən seçilmişdir. **Seçim meyarları:** 1) Açıq illokutiv məqsədin mövcudluğu; 2) Struktur müxtəlifliyin təmin olunması; 3) Formal və qeyri-formal diskursların əhatə edilməsi; 4) Kontekstual aydınlıq və semantik şəffaflıq. Tətbiq olunan metodlar: müqayisəli-tipoloji analiz, deskriptiv struktur təhlili, praqmatik illokutiv güc analizi, diskursiv kontekst təhlili və statistik bölgü.

Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan və ingilis dillərində qadağa və icazənin dil vasitəsilə ifadə olunma xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və onları müqayisəli-praqmatik aspektdə şərh etməkdir. Araşdırmada müqayisəli-dilçilik, deskriptiv təhlil, praqmatik və diskurs analizi metodlarından istifadə olunmuşdur. Dil faktları müasir danışmaq və yazı diskursundan seçilmiş, kontekst daxilində təhlil edilmişdir.

Mingəçevir Dövlət Universitetində 13 illik pedaqoji fəaliyyət və uzunmüddətli müşahidələr göstərir ki, qadağa anlayışının yanlış və ya fərqli şəkildə anlaşılması, əsasən, mədəniyyət fərqləri və fərdlərin böyüdülmə tərzilə sıx bağlıdır. Azərbaycanlı tələbələr ailə və cəmiyyət mühitində daha çox normativ və iyerarxiik davranış modeli əsasında formalaşdıqları

üçün qadağanı dəyişməz sosial norma kimi qəbul edir və onu birbaşa ifadə olunan dil vahidləri vasitəsilə anlamağa meyilli olurlar. Xarici tələbələr isə xüsusilə fərdi azadlıq və seçim hüququnun ön planda olduğu mədəni mühitlərdə yetişdiklərinə görə qadağanı kontekstdən asılı, situativ və müzakirəyə açıq kommunikativ akt kimi dərk edirlər. Tədris prosesində müşahidə olunur ki, eyni qadağa ifadəsi yerli tələbələr üçün aydın və qəbulolunan olduğu halda, xarici tələbələr tərəfindən sərt, hətta kommunikativ məhdudsiyyət kimi qiymətləndirilə bilər. Bu fakt göstərir ki, qadağaların yanlış anlaşılması yalnız dil strukturundan deyil, həm də mədəni kodlardan, sosial təcrübədən və fərdin formalaşdığı tərbiyə mühitindən qaynaqlanır. Beləliklə, qadağa anlayışı dilçilik baxımından olduğu qədər mədəni-praqmatik fenomen kimi də qiymətləndirilməli və tədris mühitində bu fərqlər nəzərə alınmalıdır.

3. Qadağa və icazənin praqmatik mahiyyəti

Praqmatika çərçivəsində qadağa və icazə nitq aktları direktiv nitq aktları kimi dəyərləndirilir. Nitq aktları nəzəriyyəsinin banisi hesab olunan J.L. Austin dil vahidlərinin yalnız informativ deyil, eyni zamanda icraedici (performativ) xarakter daşdığını qeyd edir və danışmaq aktlarını lokutiv, illokutiv və perlokutiv mərhələlərə ayırır. Bu baxımdan qadağa və icazə illokutiv gücə malik nitq aktları olub, dinləyicinin davranışına birbaşa təsir göstərmək məqsədi daşıyır.

J. Searle nitq aktlarının funksional təsnifatını verərkən qadağa və icazəni direktivlər qrupuna daxil edir və bu aktların əsas məqsədinin danışanın söz vasitəsilə dinləyicini müəyyən hərəkətə yönəltmək və ya ondan çəkəndirmək olduğunu vurğulayır. Bu kontekstdə qadağa məhdudlaşdırıcı, icazə isə azadlaşdırıcı semantik yük daşısa da, hər iki akt sosial norma və qaydaların dil vasitəsilə reallaşmasının əsas mexanizmi kimi çıxış edir.

Qadağa və icazənin praqmatik reallaşması yalnız qrammatik formalarla deyil, həm də kontekst, danışan-dinləyici münasibətləri və mədəni amillər ilə şərtlənir. S. Levinson praqmatikanı “dilə kontekstdə mənası” kimi xarakterizə edərək bildirir ki, eyni struktur müxtəlif situasiyalarda fərqli illokutiv gücə malik ola bilər. Bu yanaşma qadağa və icazənin müxtəlif dillərdə niyə fərqli formalarda ifadə olunduğunu izah etməyə imkan verir.

Azərbaycan dilində qadağa və icazə çox vaxt birbaşa praqmatik strategiyalar əsasında formalaşır. İmperativ formalar, inkar konstruksiyaları və normativ leksik vahidlər danışanın hakim mövqeyini və sosial qaydanın dəyişməzliyini vurğulayır. “Burada siqaret çəkmək qadağandır”, “İçəri girmək olar” kimi ifadələrdə qadağa və icazə açıq normativ xarakter daşıyır və praqmatik qeyri-müəyyənlik minimal səviyyədədir. Bu cür birbaşa ifadə tərzli danışan və dinləyici arasında sosial iyerarxiyanın mövcudluğunu da əks etdirir.

İngilis dilində isə qadağa və icazə daha çox dolaylı praqmatik strategiyalar vasitəsilə reallaşır. Modal feillərin (*must not, may, can*) və şəxsiyyətsiz konstruksiyaların (*It is not allowed to..., You are allowed to...*) geniş istifadəsi qadağanın və icazənin fərdi subyektdən uzaqlaşdırılaraq ümumi norma kimi təqdim olunmasına xidmət edir. Bu xüsusiyyət Brown və

Levinsonun nəzakət nəzəriyyəsi ilə izah olunur. Onların fikrincə, birbaşa qadağa və əmr formaları dinləyicinin “üzünə” (face) təhlükə yarada bilər, buna görə də ingilis dilində kommunikativ aktlar çox zaman yumşaldılmış və dolayı formada ifadə edilir.

Beləliklə, Azərbaycan və ingilis dillərində qadağa və icazənin praqmatik ifadə vasitələri arasında müşahidə olunan fərqlər yalnız dilin struktur xüsusiyyətləri ilə məhdudlaşmır. Bu fərqlər daha geniş kontekstdə milli-mədəni dəyərlər, sosial münasibətlər və kommunikativ davranış modelləri ilə sıx bağlıdır. Qadağa və icazənin praqmatik mahiyyətinin müqayisəli təhlili dillərarası kommunikativ fərqlərin anlaşılması və dil-mədəniyyət əlaqələrinin izahı baxımından mühüm elmi əhəmiyyət daşıyır.

4. Qadağanın dil vasitəsilə ifadəsi

Qadağa nitq aktları praqmatika çərçivəsində xüsusilə maraqlı tədqiqat obyektidir, çünki onlar həm leksik, həm qrammatik, həm də diskursiv vasitələr vasitəsilə sosial davranışın tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

İngilis dilində qadağa ifadələri isə daha çox dolayı praqmatik strategiyalar üzərində qurulur. Modal feillər (*must not, cannot, may not*) qadağanı bildirsə də, tez-tez şəxsiyyətsiz konstruksiyalar (*It is not allowed to..., Smoking is prohibited...*) seçilir [7]. Bu yanaşma qadağanın birbaşa danışandan yox, ümumi norma və qaydadan qaynaqlandığını göstərir, həmçinin kommunikativ gərginliyi azaldır və dinləyicinin üzünü (face) qorumağa xidmət edir. Brown və Levinson tərəfindən irəli sürülən nəzakət nəzəriyyəsi bu fərqi açıq şəkildə izah edir: dolayı ifadələr potensial ünsiyyət ziddiyyətlərini minimuma endirir və sosial münasibətlərdə hörmətin saxlanmasına imkan yaradır.

Bundan əlavə, İngilis dilində qadağa tez-tez konkret kontekstdən asılı olaraq yumşaldılır. Məsələn, “You are advised not to...” və ya “It would be better not to...” kimi ifadələr qadağanı birbaşa əmr kimi təqdim etmədən, kontekstə uyğun nəzakətli tərzdə çatdırır. Bu, qadağanın sosial və psixoloji təsirini artırmaqla yanaşı, kommunikativ aktın praqmatik effektivliyini qoruyur [7].

Azərbaycan dilində icazə çox vaxt birbaşa minimal diskurs forması ilə (“olar”) ifadə edilir. Bu model sosial iyerarxiyanın qorunması ilə bağlıdır. İngilis dilində isə “may”, “can”, “be allowed to”, “You are welcome to” kimi strukturlar geniş istifadə olunur. Dolayı və seçim azadlığına əsaslanan formalar kommunikativ gərginliyi azaldır və dinləyicinin üzünün qorunmasına xidmət edir.

Beləliklə, Azərbaycan və İngilis dillərində qadağa ifadələrinin müqayisəsi göstərir ki, birbaşa normativ strategiyalar və imperativ formalar Azərbaycan dilində üstünlük təşkil edərkən, İngilis dilində dolayı, modal feillər və şəxsiyyətsiz konstruksiyalar daha geniş yayılmışdır. Bu fərq yalnız dillərin struktur xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də milli-mədəni və kommunikativ davranış modelləri ilə sıx bağlıdır. Qadağanın dil vasitəsilə ifadəsinin müqayisəli təhlili, eyni zamanda, **dil-mədəniyyət-praqmatika** əlaqələrinin anlaşılmasına elmi əsaslar yaradır.

5. İcazənin dil vasitəsilə ifadəsi

İcazə nitq aktları praqmatika çərçivəsində danışanın dinləyiciyə müəyyən hərəkət etmək imkanını verdiyi direktiv aktlar qrupuna daxildir. Azərbaycan dilində icazə ifadələri, adətən, qısa, açıq və birbaşa olur. Məsələn, “Olar”, “İcazə verilir” və “Edə bilərsən” kimi ifadələr gündəlik danışmada geniş yayılmışdır və danışanın mövqeyi açıq şəkildə hiss olunur. Bu cür birbaşa ifadələr həm sosial iyerarxiyanı, həm də normativ konteksti əks etdirir.

İngilis dilində icazə ifadələri isə daha çox dolayı və yumşaldılmış strategiyalar əsasında qurulur. Modal feillər (*may, can, are allowed to*) və şəxsiyyətsiz konstruksiyalar (*It is permissible to..., Permission is granted...*) ilə yanaşı, daha yumşaq, nəzakət yönümlü ifadələr geniş yayılmışdır. Məsələn, “Would you like to...?” və “If you want, you can...” kimi konstruksiyalar icazəni kontekstdən asılı olaraq təqdim edir və qarşı tərəfin müstəqilliyini, seçim azadlığını qoruyur.

Bu nümunələr göstərir ki, Azərbaycan dilində icazə ifadələri normativ, açıq və bəzən sosial iyerarxiya ilə sıx bağlıdır. İngilis dilində isə icazə həm dil strukturuna görə, həm də mədəni-pragmatik səbəblərlə dolayı, nəzakət yönümlü və kontekstdən asılı formalarla təqdim olunur. Bu yanaşma qadağa və icazənin müqayisəli təhlilində praqmatik və mədəni fərqləri açıq şəkildə nümayiş etdirir və dillərarası kommunikativ strategiyaların anlaşılmasına imkan yaradır.

6. Müqayisəli-pragmatik təhlil

Müqayisəli-pragmatik təhlil göstərir ki, Azərbaycan və İngilis dillərində qadağa və icazə nitq aktlarının ifadə üsulları struktur, praqmatik və mədəni aspektlər baxımından ciddi fərqlər nümayiş etdirir. Azərbaycan dilində qadağa və icazə daha çox birbaşa, açıq və normativ strategiyalar üzərində qurulur [9]. Belə ifadələr sosial iyerarxiyanı və normativ qaydaları birbaşa nümayiş etdirir və danışan-dinləyici münasibətlərində aydın mövqe və gözləntiləri ortaya qoyur. Məsələn, “Burada siqaret çəkmək qadağandır” və “İçəri girmək olar” kimi ifadələr həm qadağa, həm də icazənin illokutiv məqsədini açıq şəkildə göstərir və nitq aktının kontekstindən asılı olmayaraq kommunikativ təsiri güclüdür [6].

İngilis dilində isə qadağa və icazə ifadələri daha çox dolayı və yumşaldılmış praqmatik strategiyalar vasitəsilə verilir. Modal feillər (*must, may, cannot, are allowed to*) və dolayı konstruksiyalar (*It is not permitted to..., You may proceed...*) nitq aktının sosial gərginliyini minimuma endirir və qarşı tərəfin “üzünə” (face) hörmət edir. Bu yanaşma nəzakət prinsipləri və psixoloji rahatlıq üzərində qurulub və qarşı tərəfin seçim azadlığını qoruyur. İngilis dilində qadağa və icazə ifadələrinin dolayılıığı həm də kontekstdən, sosial statusdan və ünsiyyət situasiyasından asılıdır [3].

Bu fərqlər yalnız dilin qrammatik və leksik xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də milli-mədəni dəyərlər, sosial normalar və kommunikativ davranış modelləri ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan

mədəniyyətində sosial iyerarxiya və açıq normativlik nitq aktlarının birbaşa ifadəsini tələb edir; buna görə də qadağa və icazə açıq və konkret formalarla çatdırılır. İngilis mədəniyyətində isə fərdi azadlıq, nəzakət və dolayı ifadə xüsusiyyətləri praqmatik modelləri formalaşdırır; nitq aktları çox vaxt kontekstə bağlı olaraq yumşaldılır, dolayı yolla çatdırılır və qarşı tərəfin seçim azadlığı qorunur [6].

Bədi mətnlərin müqayisəsi də bu fərqi təsdiqləyir. Azərbaycan ədəbiyyatında, məsələn, Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərində icazə və qadağa nitq aktları açıq və birbaşa təqdim olunur, sosial münasibətlərdə iyerarxiyanın və normativ qaydaların vurğulanması diqqət çəkir. İngilis ədəbiyyatında isə Charles Dickens-in “Great Expectations” romanında icazə və qadağa dolayısı ilə, yumşaldılmış formada ifadə olunur və bu, sosial nəzakət və fərdi seçimin qorunması prinsiplərini əks etdirir.

Bu müqayisəli təhlil nəticəsində aydın olur ki, Azərbaycan və İngilis dillərində qadağa və icazənin ifadə üsulları dil strukturu, praqmatika və mədəniyyət üçbucağı ilə müəyyən edilir. Azərbaycan dili birbaşa və normativ strategiyalara üstünlük verərkən, İngilis dili dolayı, nəzakət yönümlü və kontekstdən asılı ifadələr vasitəsilə kommunikasiya edir. Bu fərqlər təkcə dilçilik baxımından deyil, həm də interkultural kommunikasiya və praqmatik təlim baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki nitq aktlarının effektivliyi və qarşı tərəfin davranışa reaksiyası bu fərqlərdən birbaşa asılıdır.

Tədqiqatın nəticələri ali təhsil müəssisələrində, xüsusilə çoxmədəniyyətli auditoriyalarda tədris prosesinin daha effektiv təşkili baxımından mühüm praktik əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan və ingilis dillərində qadağa və icazə nitq aktlarının fərqli praqmatik strategiyalar əsasında formalaşmasının müəyyən edilməsi müəllimlərə tələbələrin davranış reaksiyalarını daha düzgün interpretasiya etməyə imkan yaradır. Pedaqoji fəaliyyət zamanı aparılan müşahidələr göstərir ki, qadağaların dil vasitəsilə ifadə forması tələbələrin mədəni mənsubiyyəti və böyüdülmə tərzilə birbaşa əlaqəlidir və bu amil nəzərə alınmadıqda kommunikativ anlaşılmaqlar yarana bilər. Tədqiqat nəticələri xarici dil tədrisində praqmatik kompetensiyanın formalaşdırılması, müəllim-tələbə münasibətlərində mədəni həssaslığın artırılması və interkultural kommunikasiya bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün praktik baza rolunu oynaya bilər. Eyni zamanda, əldə olunan nəticələr dil siyasəti, akademik davranış qaydalarının hazırlanması və çoxdilli təhsil mühitində normativ ifadələrin yumşaldılması strategiyalarının tətbiqi baxımından da faydalı hesab edilə bilər.

Nəticə. Tədqiqat işində Azərbaycan və ingilis dilli qadağa və icazə nitq aktlarının müqayisəli-qrammatik və praqmatik təhlili nəticəsində aşağıdakı elmi yeniliklər müəyyən edilmişdir:

1. Morfo-sintaktik modellərin tipologiyası

Azərbaycan dilində qadağa və icazə aktlarının, əsasən, feilin əmr şəkli (məs: *getmə, icazə verilir*) və inkar şəkilçiləri (-ma²) vasitəsilə birbaşa morfoloji üsulla formalaşdığı sübut edilmişdir. İngilis dilində isə bu funksiyanın daha mürəkkəb sintaktik konstruksiyalar, xüsusilə

modal feillər (*must not, may, can*) və köməkçi feillərin sual-inkar formaları vasitəsilə reallaşdığı müəyyən olunmuşdur [1].

2. “Şəxsiyyətsiz” konstruksiyaların funksional fərqləri

Tədqiqatın əsas yeniliklərindən biri ingilis dilində qadağa və icazənin şəxsiyyətsiz (impersonal) və məchul növ konstruksiyalar (*it is forbidden, you are allowed*) vasitəsilə ifadə olunmasının qrammatik mexanizmlərini aşkar etməkdir. Müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan dilində bu aktlar daha çox subyekt-yönümlü (mübtədanın aydın ifadəsi ilə) olduğu halda, ingilis dilində qrammatik subyektin gizlədilməsi nitqin praqmatik yumşaldılmasına xidmət edir.

3. Modal sistemin struktur müqayisəsi

Hər iki dilin modal sistemi təhlil edilərək müəyyən edilmişdir ki, ingilis dilində modal feillər qadağa və icazənin gradasiyasını (intensivliyini) tənzimləyən əsas qrammatik alətdir. Azərbaycan dilində isə bu dərəcələnmə daha çox leksik vahidlər və intonasiya vasitəsilə həyata keçirilir. Bu, dillərin müxtəlif sistemli olmasından doğan qrammatik fərqliliyi elmi şəkildə əsaslandırır.

4. Sintaktik transformasiyaların effektivliyi

Tədqiqat nəticəsində aşkar edilmişdir ki, Azərbaycan dilində imperativ formaların (əmr) digər sintaktik modellərlə əvəzlənməsi (transformasiyası) məhdud xarakter daşıyır. İngilis dilində isə qadağanın sual və ya nəzakətli xahiş formasına keçməsi geniş qrammatik bazaya malikdir ki, bu da dilin praqmatik çevikliyi təmin edən əsas amildir.

Bu nəticələr Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümə prosesində qrammatik ekvivalentliyin düzgün seçilməsi və müqayisəli qrammatika kurslarının təkmilləşdirilməsi üçün baza rolunu oynayır.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, qadağa və icazənin dil vasitəsilə ifadəsi Azərbaycan və İngilis dillərində həm struktur, həm də praqmatik baxımdan əhəmiyyətli fərqlərə malikdir. Azərbaycan dilində qadağa və icazə nitq aktları birbaşa, normativ və imperativ strategiyalar əsasında formalaşır, bu isə sosial norma və iyerarxiyanın nitq vasitəsilə nümayiş etdirilməsinə xidmət edir. İngilis dilində isə qadağa və icazə ifadələri daha çox dolayı, modal feillər və şəxsiyyətsiz konstruksiyalar vasitəsilə çatdırılır; bu, nəzakət strategiyası, sosial həssaslıq və qarşı tərəfin seçim azadlığının qorunması prinsipləri ilə izah olunur [4].

Müqayisəli-pragmatik yanaşma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, qadağa və icazə aktlarının seçimi yalnız leksik və qrammatik fərqlərlə deyil, həm də mədəni-pragmatik davranış modelləri, milli dəyərlər və kommunikativ kontekstlərlə sıx bağlıdır. Belə ki, Azərbaycan dilində birbaşa və açıq ifadələr sosial iyerarxiyanı və hüquqi-etik qaydaları vurğulasa, İngilis dilində dolayı və yumşaldılmış ifadələr qarşı tərəfin psixoloji komfortunu qorumağa xidmət edir. Bu fərqlər dilin praqmatik potensialını, nitq aktlarının effektivliyini və qarşılıqlı anlaşmanın səviyyəsini müəyyən edir [10].

Tədqiqat həmçinin göstərir ki, qadağa və icazənin müqayisəli təhlili müxtəlif sistemli dillər arasında nitq aktlarının praqmatik davranışlarını, sosial və mədəni fərqləri aydınlaşdırmaq

üçün effektiv vasitədir. Bu nəticələr yalnız müqayisəli dilçilik sahəsi üçün deyil, həm də dil tədrisi, ikinci dil öyrənilməsi və interkultural kommunikasiya üçün praktik əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, ingilis dilini öyrənən Azərbaycanlı tələbələr üçün qadağa və icazə ifadələrinin dolayı və nəzakət yönümlü formalarını başa düşmək və istifadə etmək dilin praqmatik tərəfini mənimsəmək baxımından vacibdir.

Bundan əlavə, araşdırma gələcək tədqiqatlar üçün diskurs və koqnitiv praqmatika aspektlərində yeni istiqamətlər açır. Qadağa və icazənin koqnitiv təhlili onların məna strukturu, illokutiv niyyət və sosial davranış modelləri ilə əlaqəsi barədə daha dərin bilik əldə etməyə imkan verir. Müqayisəli təhlil nəticəsində formalaşan elmi baza həm dilçilik, həm də interdisiplinar tədqiqatlar üçün geniş perspektivlər təqdim edir və gələcək tədqiqatlarda nitq aktlarının universallığı, mədəni spesifikliyi və kommunikativ səmərəliliyi barədə daha ətraflı araşdırmalara zəmin yaradır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə.Z. (2014), Azərbaycan Dili Sintaksisinin Nəzəri Problemləri. Bakı: Maarif, 256.
2. Austin J.L. (2020), How to Do Things with Words, 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 192.
3. Biber D., Johansson S., Leech G. (2021), Grammar of Spoken and Written English. London: John Benjamins Publishing Company, 1238.
4. Culpeper J., Terkourafi M. (2017), The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness. London: Palgrave Macmillan, 856.
5. Hüseynzadə M. (2017), Müasir Azərbaycan Dili: Morfologiya. Bakı: Şərq-Qərb, 416.
6. Huang Y. (2014), Pragmatics, 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 400.
7. Quirk R., Greenbaum S., Leech G. (2010), A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, 1779.
8. Searle J.R. (2015), Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 216.
9. Veysəlli F.Y. (2013), Struktur Dilçiliyin Əsasları. Bakı: Təhsil, 312.
10. Wierzbicka A. (2003), Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin: Mouton de Gruyter, 502.